

**DAGMAR MUCHNOVÁ, *Entre conjonction, connecteur et particule: le cas de ἐπεὶ en grec ancien. Étude syntaxique, sémantique et pragmatique*** (Acta Universitatis Carolinae – Philologica Monographia 163). Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011. 206 s.

V roce 2011 se filologická ediční řada Nakladatelství Karolinum rozrostla o monografii Dagmar Muchnové věnovanou syntaktické, sémantické a především pragmatické analýze starořecké spojky *ἐπεὶ*. Jedná se o tištěnou verzi autorčiny habilitační práce, jíž prozatím vyvrcholila její dlouholetá badatelská činnost v oblasti starořecké syntaxe. Dagmar Muchnová touto prací významně přispěla k otázce textové organizace klasických narativních textů, která se od 80. a 90. let 20. století těší vzrůstajícímu zájmu ze strany klasických filologů. Uplatnění metody funkčního pragmatického přístupu u tzv. „mrtvých“ jazyků si získalo respekt zejména díky nizozemským badatelům (např. C. M. J. Sicking, Michel Buijs, Albert Rijksbaron), kteří ve svých pracích jako první začali ukazovat, že pragmaticky orientované metody mohou být smysluplně uplatněny nejen u jazyků moderních a že přinášejí výsledky, jichž by běžná gramatická analýza nemohla svými nástroji dosáhnout. Na tuto „nizozemskou školu“ navazuje ve své práci také Dagmar Muchnová a jako svoji metodologickou platformu přijímá kognitivně-pragmatickou teorii Evelyn Sweetserové, která byla původně uplatněna na anglické spojce *because*. Autorka ji aplikovala na starořecké *ἐπεὶ* v korpusu textů zahrnujícím dílo Homérovo, Xenofóntovo a Sofoklovo. Díky uplatnění zvolené teorie rozlišila Dagmar Muchnová z hlediska pragmatického dvě „kategorie“ této spojky v klasické řečtině: na úrovni obsahové tzv. *ἐπεὶ* „okolnostní“, které v sobě zahrnuje jak interpretaci časovou („když“), tak příčinnou („protože“), a *ἐπεὶ* na úrovni mluvních aktů, jež nejčastěji zdůvodňuje předchozí direktivní (např. žádost) nebo expresivní (např. radost) charakter ilokuce. Vysoká frekvence tohoto typu *ἐπεὶ* byla zjištěna zejména u Homéra. Díky tomuto rozdělení bylo možné rovněž vysledovat formální zapojení vět s *ἐπεὶ*: zatímco „okolnostní“ *ἐπεὶ* je nejčastější v anteponovaných vedlejších větách, *ἐπεὶ* na úrovni mluvních aktů se vždy vyskytuje v přímé řeči ve větách postponovaných, syntakticky ovšem nezávislých na předchozí větě.

Poslední kapitola knihy řeší speciální případy tzv. „autonomního“ *ἐπεὶ*, kdy věta s *ἐπεὶ* nejen není syntakticky spojená s jinou větou, ale není zde ani jasně patrné vzájemné sémantické propojení. Autorka zde opět dokázala rozlišit dva typy vět s *ἐπεὶ*: jednak specificky homérské užití po oslovení, jednak *ἐπεὶ* uvozující imperativ slovesa *dicendi* následovaný nepřímou otázkou

kou. Knihu uzavírá komplexní seznam bibliografie, který bude vítanou pomůckou pro každého, kdo by se chtěl věnovat syntaktické či pragmatické analýze řecké narace. Český čtenář rovněž uvítá shrnutí závěrů v anglickém i českém resumé, jež knihu zpřístupňují i nefrankofonnímu publiku.

Dagmar Muchnová pojednává ve své knize zvolené téma velmi komplexně a nabízí čtenáři řadu přesahů do historie problematiky, když v úvodních kapitolách analyzuje status *ἐπεί* u antických gramatiků a dále ukazuje problematický charakter vnímání *ἐπεί* v tradičních novodobých gramatikách a slovnících. Kriticky se staví také k současnému stavu bádání a diskutuje dosavadní analýzu moderních badatelů. Čtenář je v přehledně sestavených kapitolách veden postupně od běžnějších ke speciálním případům *ἐπεί*, takže získává ucelený obraz o možnostech interpretace tohoto morfému, ilustrovaný mnoha příklady. Autorka nezapomněla ani na otázku překladu *ἐπεί*, která je obzvláště zajímavá zejména při srovnání francouzských, anglických a potažmo i českých ekvivalentů. Kniha Dagmar Muchnové obohatila významně řecké lingvistické bádání a je nejen dalším důkazem toho, že moderní metody mají své místo v klasické filologii, ale i toho, že kvalitní vědeckou publikaci lze napsat čtivě a s ohledem na čtenáře, který se třeba právě v této knize může setkat s takto pojatou analýzou poprvé.

*Kateřina Bočková Loudová (Brno)*

**LUCIE PULTROVÁ, *The Latin Deverbative Nouns and Adjectives*. Praha: Karolinum (Acta Universitatis Carolinae – Philologica Monographica CLXII) 2011. 182 s.<sup>1</sup>**

Autorka se dlouhodobě věnuje latinské historické gramatice v širším italcím i indoevropském kontextu. Nová monografie shrnuje její přípravné studie (*The Ways and Aims of Latin Word-formation. Graecolatina Pragensia*, 20, 2004, s. 143-151; *The Formation of the Latin Perfect Passive Participles. Graecolatina Pragensia*, 21, 2006, s. 101-139; *The Indo-European Verbal Adjectives and their Reflexes in Latin. Listy filologické*, 129/1-2, 2006, s. 51-70; *The Latin Adjectives of Action. Listy filologické*, 129/3-4, 2006, s. 271-

---

<sup>1</sup> Tato recenze byla připravena díky podpoře Grantové agentury České republiky (GAČR), P406/12/0655.

286; The Latin Adjectives with the Suffix *-idus*. *Graeco-Latina Brunensia*, N 12, 2007, s. 87-95; The Latin nomina agentis in *-tor*. *Listy filologické*, 130/3-4, 2007, s. 251-264; The Latin Deverbative Adjectives with the Suffixes *-bilis*, *-ilis* and *-rilis*. *Graecolatina Pragensia*, 22, 2007, s. 113-124; The Latin nomina actionis. In *Early European Languages in the Eyes of Modern Linguistics. Proceedings of the Colloquium on the Ancient Indo-European Languages and Early Stages of the Modern Romance, Germanic and Slavonic Languages* (28 Spt – 1 Oct 2008, Brno), ed. by Kateřina LOUDOVÁ & Marie ŽÁKOVÁ. Brno: Masaryk University 2009, s. 241-251) zabývající se zejména derivačními sufixy, kterými se od různých slovesných tvarů v latině tvoří substantivní a adjektivní formace. Cennou přidanou hodnotou je cílevědomý důraz na funkční charakteristiku morfémů a na sémantiku slov, která jsou jimi odvozována.

Její práce se zabývá konkrétně následujícími sufixy: *-a*, *-āx*, *-bilis*, *-bra*, *-brum*, *-bula*, *-bulum*, *-bundus*, *-cula*, *-culum*, *-cundus*, *-cus*, *-dō*, *-ēla*, *-ēs* (3. dekl.), *-ēs* (5. dekl.), *-ex*, *-gō*, *-ia(e)*, *-idus*, *-iēs*, *-ilis*, *-iō*, *-ium*, *-ius*, *-la*, *-lum*, *-lus*, *-ma*, *-men*, *-mentum*, *-mus*, *-na*, *-nd-*, *-ndus*, *-nt-*, *-num*, *-nus*, *-ō*, *-or*, *-rum*, *-strum*, *-t-*, *-ti-* (f.), *-ti-* (m.), *-tilis*, *-tiō*, *-tīvus*, *-tor*, *-trum*, *-tum* (supinum), *-tūra*, *-tūrus*, *-tus* (4. dekl.), *-tus* (PPP), *-ula*, *-ulum*, *-ulus*, *-us*, *-us* (*-eris*), *-us* (*-oris*), *-uus*, *-vus*. Každé heslo věnované konkrétnímu sufixu začíná gramatickou charakteristikou morfému doplněnou jeho prajazykovou rekonstrukcí, poté následují jmenné deriváty utvořené příslušnými sufixy plus primární indoevropské slovesné kořeny. S bohatým latinským materiálem (rejstřík čítá kolem 2000 latinských položek!), příležitostně doplněným daty z dalších italských jazyků, kontrastuje chudost příkladů z jiných indoevropských větví. Ve sporných případech se tak autorka připravuje o možnost vnějšího srovnání, které představuje nejprůkaznější způsob verifikace.

Následující komentáře přinášejí alternativní názory či upřesňující materiál:

Ad gerundium *-nd-* (s. 32, 82). Autorka uvádí řadu pokusů o vysvětlení této formace. Vesměs se k nim staví zdravě kriticky. Nakonec preferuje výklad, který se opírá o poněkud neregulární řetěz změn: *\*-mno-* > *\*-nno-* > *\*-ndo-*. Otázku, zda sufik participií media *\*-mH<sub>1</sub>no-* (nikoliv jen *\*-mno-*) může být identický s latinským sufikem *-men* tvořícím slovesná substantiva (srv. s. 115 n.), kterou autorka klade, zodpovídá po detailní analýze značně skepticky PINAULT (Sound laws and the suffix of the PIE „middle“ participle. In *The Sound of Indo-European 2. Papers on Indo-European Phonetics, Phonemics and Morphophonemics*, ed. by Roman SUKAČ & Ondřej ŠEFCÍK. Muenchen: Lincom, s. 234): „By every account, the connection of the suffix

\*-mH<sub>1</sub>no-, as agent noun, to the action noun suffix \*-men- could only be acquired at heavy cost.“

Ad s. 33 – Tvrzení autorky, že *d*-extenze kořene \*ten- se omezuje pouze na lat. sloveso *tendere*, neplatí. Stir. *tendaid* „tlačí, tiskne“, bret. *tenna*, velš. *tynnu* „natahovat, napínat“, plus deverbální *o*-kmenové adj. ve stir. *tend* „silný, pevný, tvrdý, drsný, strohý“, velš. *tynn*, bret. *tenn* „natažený, stisknutý, pevný, tuhý“, a stir. *i*-kmen *tinn* „drsný, krutý, strohý, obtížný“, vedle abstrakta *teinne* „síla, přísnost, tvrdost, krutost“, vylučují, že jde o latinskou výpůjčku (*Lexique étymologique de l'irlandais ancien* [lettres T-U] de Joseph VENDRYES. Paris: CNRS – Dublin DIAS 1978, T-49, T-71; HAMP, Eric P. *Varia IV* (1. Old Irish *tend*, Welsh *tynn*). *Ériu*, 1985, 36, s. 181: stativní participium; DE BERNARDO STEMPEL, Patrizia. *Nominale Wortbildung des älteren Irischen. Stammbildung und Derivation*. Tübingen: Niemeyer 1999, s. 69, 296, 389). S přihlédnutím ke stang. *dindan* „dmout se, hněvat se“ (POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München: Francke, 1959, s. 1066) lze předpokládat *d<sup>h</sup>*-prézens.

Ad *-bula/-bulum* (s. 130-132). Autorka se zamýšlí nad možností odvodit lat. *-b(u)l-* ze \**-sl-*. To je z hlediska latinské historické fonetiky zcela legitímní, verifikaci rozhoduje vnější srovnání. Existují nejméně tři latinská slova tvořená sufixem *-bula/-bulum*, která mají přesné slovanské paralely potvrzující rekonstrukci sufixu \**-d<sup>h</sup>lo/ā-*: 1) Lat. *sūbula* ~ slov. \**šidlo* < \**šjuH-d<sup>h</sup>lo/ā-* (WALDE, A. & Hofmann, J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. II., Heidelberg: Winter 1954, s. 620; POKORNY 1959, s. 916). 2) Lat. *tribulum* „nástroj k drčení obilí“ ~ slov. \**trrdlo* „trdlo“, obé od slovesa \**terH<sub>1</sub>-* „třít“ > lat. *terere*, csl. *trěti* (TRUBAČEV, Oleg N. Formirovanie drevnejšej remeslennoj terminologii v slavjanskom i nekotoryx drugix indoevropskix dialektax. *Ėtimologija*, 1963, s. 26, 46). 3) Lat. *stābulum* „stáj, chlév; stanoviště, obydlí“ odpovídá sl. \**stadlo*, které je dokumentováno dluž. *stadlo* „stádo“ (TRUBAČEV 1963, s. 41). 4) Slovanská paralela patrně existuje i k lat. *fābula* „řeč, vypravování, příběh, pověst, pohádka“, a to ve stsl. *balii* „lékař“ < \**ba(d)lūji*, původně patrně „zaříkávač“, srv. stejně utvořená stč. profesní jména *pradlí/přadlí/přědlí* a *švadlí*. Přesná praslovanská paralela k lat. *fābula* by měla mít podobu \**badla*. Lze ji identifikovat na východoslovanské půdě, kde podobně jako v jihoslovanské větvi došlo ke změně \**-dl-* > *-l-* > r. dial. *bály* pl. f. „veselé povídání, vtipy“, ukr. *bály* „rozhovory“; očekávaný východoslovanský singulár by zněl \**bala* (*Ėtimologičeskij slovař slavjanskix jazykov*, 1, ed. O. N. TRUBAČEV. Moskva: Nauka 1974, s. 150; *Ėtimologický slovník jazyka staroslověnského*, 1, ed. Eva HAVLOVÁ et alii. Praha: Academia 1989 n., s. 56).

Ad *-idus* (s. 152-157). Autorka věnuje tomuto adjektivnímu sufixu samostatný dodatek (Appendix 2). Detailně rozebírá několik pokusů o vysvětlení sufixu. Chybět by určitě neměl vklad Erica HAMPY (*Traces of participial \*-do-* in Celtic. *Ériu*, 40, 1989, s. 113-117) do této diskuse v širší indoevropské perspektivě.

Autorka vychází z rozsáhlé bibliografie, přesto poněkud překvapuje, že nepracuje s novými publikacemi věnovanými historické gramatice latinské (WEISS, Michael. *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. Ann Arbor – New York: Beech Stave Press 2009) a indoevropské (FORTSON, Benjamin W. *Indo-European Language and Culture: an Introduction*. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing 2005), etymologii a lexikologii latinské (DE VAAN, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*. Leiden – Boston: Brill 2008), osko-umberské (UNTERMANN, Jürgen. *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. Heidelberg: Winter 2000) a indoevropské (*Nomina im Indogermanischen Lexikon*, von Dagmar S. WODTKO, Britta IRSLINGER & Carolin SCHNEIDER. Heidelberg: Winter 2008). Vlastní argumentaci by autorka na mnoha místech mohla posílit keltským materiálem, kdyby se byla opírala o podobně koncipovanou publikaci Patrizie DE BERNARDO STEMPER (1999) či o úžeji zaměřenou monografii Britty IRSLINGER (*Abstrakta mit Dentalsuffixen im Altirischen*. Heidelberg: Winter 2002).

V každém případě jde o užitečnou syntézu, která přináší nové impulsy do latinské morfologie v diachronní perspektivě.

Václav Blažek (Brno)

**POLYBIOS, *Dějiny III (knihy VI-XVIII)***. Přeložil, předmlouvou a poznámkami opatřil P. OLIVA. Praha: Arista, Baset 2011 (Antická knihovna 80). 415 s.

**POLYBIOS, *Dějiny IV (knihy XIX-XXXIX)***. Přeložil, předmlouvou a poznámkami opatřil P. OLIVA. Praha: Arista, Baset 2012 (Antická knihovna 81). 423 s.

Uvedenými svazky se uzavírá záslužné a kvalitní vydání překladu *Dějin* helénistického (a vlastně i římského) historika Polybia, působícího ve 2. století před Kr., a tak se nabízí českému čtenáři alespoň částečná představa o zájmech a kvalitě helénistické historiografické literatury, na níž se kritický zub

času podepsal velmi krutě – ani Polybiovo dílo, její lepší reprezentant, se nedochovalo v úplnosti. K prvním dvěma svazkům, vyšlým v r. 2008 a 2009, viz informaci J. Buriana *Auriga (ZJKF)* LIII, 2011, s. 164 n.; prof. Burian se bohužel celého překladu Polybiova díla už nedožil († 2011).

O Polybiově životním osudu, osobnosti a politické i dějepisecké působnosti pojednal výstižně prof. P. Oliva v předmluvě k I. svazku; tam také charakterizoval jeho historickou metodu, široký záběr jeho témat i význam jeho díla.

Polybios bývá oprávněně pokládán za dobrého následovníka svého vzoru, historika Thúkýdida, jehož požadavky na připravenost historika, principy kritické analýzy událostí a užití pragmatické metody pro výklad historie (s hierarchií „příčin“) přijímá a uplatňuje, včetně přesvědčení, že pravdivě sepsané dějiny mohou být učebnicí pro praktické politiky a vojevůdce, kteří také mohou získat znalost modelových typů lidských charakterů. Je dobré připomenout, že Polybios koncipoval své *Dějiny*, sepsané ve 40 knihách, jako univerzální dějiny se synchronním výkladem událostí v různých oblastech Středomoří, jejichž „organické“ souvislosti se snaží postihnout (srv. XXXVIII,5): dílo mělo rozsah zhruba pětikrát větší než dějiny Thúkýdidovy. V řadě ohledů a na mnoha místech je Polybiův výklad subjektivnější než Thúkýdidův, jednak proto, že jako autor je (v 1. osobě) v textu velmi často přítomen, jednak od XXIV. knihy vystupuje (ve 3. osobě) i jako jedináčič historický činitel (srv. např. jen Polybiův podíl na útěku seleukovského prince Démétria z Říma či velmi osobní příběh navázání přátelství s mladičským Scipionem Aemilianem v kn. XXXI, aj.). Polybios se také často (a někdy až vlezle) obrací mentorsky na čtenáře s upozorněním na ty momenty lidského rozhodování a chování, jimiž si osobnosti a státy budují svůj osud (zpravidla špatný), a očekává při tom, že čtenář by měl přijmout jeho vlastní hodnotící soudy jako základ životního poučení.

První dva svazky Olivova překladu Polybiových *Dějin* obsáhly prvních pět knih, jediných zcela zachovaných z celého díla, s výkladem událostí let 264–216 př. Kr. Nyní posuzované svazky III. a IV. nabízejí tak překlad všech fragmentů zařaditelných do konkrétních knih; nepřeloženo zůstalo jen několik desítek stručných zlomků, neurčitelných a čtenáři v podstatě nic neříkajících. Z chronologického hlediska sv. III zachycuje události středomořského světa v letech 216/5 – 197/6, sv. IV události let 196/5 – pravděpodobně 145/4 př. Kr. Čtenář je o obsahu jednotlivých knih velmi hutně informován v Olivových předmluvách k oběma svazkům. Počet a rozsah dochovaných fragmentů v jednotlivých knihách je velmi disproportionální (např. pro knihu XVII a prakticky i XXXVII není žádný fragment, pro kn. XIX jen dva, relativně

málo je jich i pro kn. XXXV a XXXVII; žádný fragment pochopitelně není pro kn. XL, která byla věnována chronologickému soupisu událostí pojednaných v jednotlivých knihách) a jejich řazení do výkladových souvislostí není vždy jednoznačné. Překladatel se ovšem zodpovědně opřel o nejlepší edice i o nejnovější historické a literárně kritické studie a jeho sestavení fragmentů stejně jako jejich překlad a komentování je spolehlivé; zůstávají ovšem těžko rozhodnutelné problémy, na které jsou čtenáři upozorňováni v poznámkách. Stejně rozvážně se P. Oliva zachoval i při obtížném rozhodování pro znění jmen různých řeckých politiků a diplomatů, která se v originálních textech často objevují v různých podobách (trochu překvapuje volba *Hagepolis*, *Hagésilochos*; běžněji je užíván tvar bez počátečního H). Ve IV. svazku byla bohužel opuštěna pro čtenáře příznivá praxe ze sv. III, že totiž konce fragmentů byly naznačeny grafikou ..., čímž byl čtenář varován pro čtení následujícího nenavazujícího textu. Čtenáři také mohou postrádat pro specifické příležitosti plánky a mapky (např. římského tábora, bojišť a pod.), které by usnadnily jejich „věcnou“ orientaci v popisovaných kontextech.

Polybios – spisovatel sice vnímá roli stylistického umění v dějepisectví, ale pro sebe jako dějepisce ji nepokládá za podstatnou (srv. XVI,14-20; XXXVI,12). Opravdu není považován za dobrého „beletristu“ a překládat text v jeho přece jen svérázném stylu rozhodně není snadné u souvislého textu, natož u fragmentů. P. Oliva se však se svým úkolem vypořádal zcela suverénně, podařilo se mu reprodukovat i v češtině Polybia jako Polybia a současně zajistit čtenářský požitek, který umocňuje ten podstatný dojem, jaký Polybiovo dílo vzbuzuje závažností, bohatstvím a pestrostí svého obsahu a autorových konkrétních postřehů i obecných, často překvapivých soudů (a odsudků). Čtenář si téměř neustále uvědomuje, že mu Polybios zprostředkovává svou vlastní současnost, její politickou dynamiku a rozpornost, uvědomuje si Polybiovy postoje k Římu a jednotlivým Římanům, jeho hodnocení králů (např. XXIX,8), sympatie a antipatie k různým politikům řeckých obcí; zajímavé jsou jistě Polybiovy úvahy o politických zrádcích (kn. XVIII), ale i popis makedonské falangy (XVIII,29) či trpkého rozčarování Řeků z římského „přijetí na milost“, tj. plné kapitulace (XX,9,10-11 aj.). A nelze tu nezmínit tři pro Polybia didakticky i metodologicky důležitá témata, jimž věnoval monograficky pojaté knihy mimo kontinuální historický výklad: v VI. knize je to popis vzniku civilizace a velmi kombinovaná ústavní teorie s vysokým oceněním římské smíšené ústavy, z jejíchž předností odvozuje úspěch, „přirozenost“ římského směřování ke světovládě; ve XII. kritické posouzení soudobé historiografie a historiků (zvl. Tímaia) a ve XXXIV. pak (neméně kritické) hodnocení geografických představ a údajů.

Nepostradatelný je Olivův poznámkový aparát, v jeho stylu sice typicky stručně a hutně zpracovaný, podávající ale dostatečně nejnужnější konkrétní informace (např. identifikace osob a míst, převody měr a vah, srovnání mincovních nominálů atd., atd.) a četné odkazy na místa v ostatních knihách, bez nichž by byl čtenář v textu ztracen. Komplexní historické znalosti, včetně prosopografie a topografie, i filologické dovednosti a zkušenosti potřebné pro překlad i komentování Polybiova díla, mohl skutečně nejlépe osvědčit právě P. Oliva, náš největší znalec helénistického období. Spolehlivé jsou i jmenné rejstříky k jednotlivým svazkům.

Některé omyly či spíše přehlédnutí se v tomto faktograficky i překladově náročném textu pochopitelně objevují. Ve III. svazku: VI,24,6: *sémaiaforoi* je lépe převést do latiny jako *signiferi* než *vexillatores*; jinak je ale třeba ocenit, že v Polybiově pojednání o římském vojenství uvádí překladatel i latinskou terminologii. VI,24,7: pasáž s překladem „a válečné potřeby nepřipouštějí výmluvu“ chápu spíše ve smyslu, že válečné akce nikomu neumožňují vyhnout se nebezpečí. X,40,3: Ibér Edekón pozdravil Scipiona jako krále pokleknutím (*proskynésis* není v překladu zmíněna); XI,23,1 vypadli lehkooděnci, s nimiž se pak dále v textu operuje. *Speira* na tomto místě znamená spíše kohortu než manipul; je ovšem pravda, že Polybiova terminologie není jednoznačná (srv. např. i *taxiarchos*); XI,27,8: vojáci byli spíše zaraženi, než „užaslí“ – zřejmě je přepadl strach. V komentáři na s. 360 je čtenář trochu dezorientován v příběhu Démaráta a Lukumona: Démarátos odešel z Korintu do Tarquinií a jeho syn Lukumo/Lucius odešel z Tarquinií do Říma, kde se stal králem; na s. 378 je omylem Marcus Iunius Salinator (má být Livius), přehlédnutí je i na s. 382 – k bitvě u Leukter patří rok 371 (ne 471); na s. 395 je *hekkaidékéra* uvedena jako loď s 16 řadami vesel, což je těžko představitelné; šlo zřejmě o specifické uspořádání jednotlivých veslařských sektorů (s šestnácti veslaři). – Ve IV. svazku: XX,3,6: Antiochos poslal 1000 vojáků Élijským (ne Épeirótům); XX,6,2: boiótští úředníci spíše neustále odkládali svou činnost soudní; XX,8,1: má být Antiochos (místo Achaios); XX,15,9: k přijatému uzdě bude lépe přeložit *anabatés* jako „jezdec“; XXI,21,9: zde uvedený Lucius mohl být i Lucius Aemilius Regillus, který porazil Antiochovo loďstvo u Myonnésu a také slavil triumf; XXII,11,7: má být „vyhnanců“ (2×), ne vyslanců; XXIV,12,4: místo dvou stop má být „dvě pléthra“, tj. 20 stop; XXIX,3,1: Polybiův text není jednoznačný, přece jen ale spíše „Hippiás se vrátil před začátkem zimy“; XXIX,3,6: Olympiόν byl poslán s rukojmími, Pantauchos zůstal u Genthia; XXIX,8,7: *hésychian echein* neznamená v Eumenově případě „nevstoupit do války“, ale „vystoupit z ní“, tj. přejít do neutrality; XXX,26,1: *kynégesion* vedle gladiátorských zápasů



(*agónes monomachioi*) znamenalo asi totéž, co pozdější římské *venationes*, tedy snad ne přímo lovecké výpravy; XXXI,27,3: matka zaplatila zeřům polovinu věna, zbývající polovina (ne polovina zbývající částky) měla být vyplacena po její smrti; XXXI,323,2 má být deset tisíc zlatých statérů (správně na s. 362, kde však je převod na hodnotu ve stříbře poněkud zavádějící); XXXVI,2,1: „záminku, která by na ostatní zapůsobila“, spíše „která by je ospravedlnila ve světě“; XXXVI,14,4: v Catonově bonmotu o poselstvu Níkomédés zestárne na trůně, ale nezemře; XXXVIII,8,1: pro jistotu je třeba uvést, že „Scipio se zasmál“. V komentáři na s. 323 (ad XXI,6,2) má být Seleukos IV.

Překladatel, redakce Antické knihovny i vydavatelé si zaslouží velké ocenění a dík, že zpřístupnili širší veřejnosti i odborníkům (nejen) historického zaměření dílo významného a přesto dosud vlastně neznámého autora, který ze svého hlediska popsal (a pokusil se vysvětlit) sled událostí středomořského prostoru, který se právě měnil ze světa řeckého na svět římský. Vydání úplného (dochovaného) Polybiova textu je významným kulturním počinem užitečným pro celé generace.

Václav Marek (Praha)

**MAGDALENA MORAVOVÁ (ed.), *Ráj, peklo a očistec ve středověkých viděních*.** Přel. Jana ENGELBRECHTOVÁ – Josef FÖRSTER – Eva HLADKÁ-KUČERNÁKOVÁ – Magdalena MORAVOVÁ – Jana ZACHOVÁ. Praha: Argo 2011. 282 s.

Po vydání výboru nejznámějších staroirských textů popisujících legendární plavby do fantastických i reálných míst (tzv. *immrama*), které doplňuje známá latinsky psaná *Navigatio sancti Brendani*, vyšel na konci roku 2011 další čtenářsky jistě velmi vděčný přírůstek do ediční řady *Memoria medii aevi* nakladatelství Argo. Jeho tématem jsou tentokrát cesty na onen svět, jak je zachytila středověká vidění.

Zatímco zájem zahraničních badatelů několika posledních dekád o problematiku *visiones* odpovídá jejich významu v rámci středověké literatury, český čtenář zájímavější se o tento fenomén byl doposud víceméně odkázán na překlady populárně naučných prací P. Dinzelbachera, A. Gureviče či J. Le Goffa. V první řadě je tedy třeba ocenit vydání této publikace, jež se tento dlouholetý dluh snaží částečně napravit. Kolektiv autorů (překladatelů) pod redakčním vedením Magdaleny Moravové zvolil k tomuto účelu velmi

vhodnou formu antologie. Na základě jednotlivých ukázek, jež pokrývají období od konce 6. do začátku 13. století, se pak snaží nejen ukázat vývoj vizionářské literatury jako takové, ale i zachytit proměnu, jakou během té doby prodělaly lidské představy onoho světa, zejména s rozvojem učení o očistci.

Na tyto dva aspekty se zaměřuje i předmluva, jejímiž autory jsou Pavlína Cermanová a Martin Nodl. Nástin počátků, rozvoje a další recepce vizionářské tvorby v rámci středověké literatury doplňuje základní charakteristika těchto textů a nechybí ani pohled tehdejších církevních autorit na některé otázky, jež vidění svým obsahem nutně vyvolávala. Publikace prezentuje *visiones* jako samostatný žánr, avšak samotným výběrem textů jen dokazuje, že jeho ostřejší ohraničení je stále problematické. Zůstává např. otázkou, zda je možné zařadit mezi *visiones* příběh o Harlechinově armádě, zde nazvaný *Walchelinovo vidění*, pocházející z pera Oderika Vitala. Tento problém pramení z disproporce mezi nynějším pohledem na fenomén vidění a prizmatem středověkým. Zatímco dobové prameny užívají výrazy *visio*, *apparitio*, *revelatio* či *somnium* mnohdy v synonymním významu a spíše se ptají po jejich původci (s. 6), dnešní badatelé je od sebe zpravidla odlišují.

Samotné překlady předcházejí krátké medailony shrnující základní informace o každém ze sedmnácti<sup>1</sup> přeložených vidění. Dozvíme se tak některé životopisné údaje jednotlivých vizionářů či autorů vizionářských zápisů, další osudy díla v rámci středověké literatury a nechybí bibliografický údaj o edici, ze které byl příslušný překlad pořízen.

Protože soubor přeložených textů zahrnuje jen zlomek dochované vizionářské literatury, vždy by bylo možné jejich výběr označit za diskutabilní. K němu editorka v závěrečné poznámce (s. 248) uvádí, že byl omezen pouze na latinské prozaické texty a že byl při selekci kladen důraz zejména na texty zásadního významu. Vzápětí se však omlouvá, že v antologii nenajdeme např. *Vidění Wettinovo* či *Vidění Godšalkovo*, které do této skupiny bezesporu patří. Na druhé straně zde ale narazíme na *Vidění Karla Tlustého*, které je v českém překladu již několik let k dispozici<sup>2</sup> a jež stejně jako zmíněná, leč autory opominutá, *Visio Wettini* zastupuje skupinu politicky motivovaných vidění z doby Karlovců. Zařazení *Vidění Godšalkova* by bylo zajímavé i proto, že se v jeho popisu onoho světa vyskytují motivy, jež můžeme najít i v severských ságách. Na druhou stranu patří toto vidění k těm nejděším, a tak by

---

<sup>1</sup> V poznámkovém aparátu na s. 245 pak najdeme ještě překlad vidění mnicha z kláštera Streflur.

<sup>2</sup> J. LE GOFF, *Zrození očistce*. Praha: Vyšehrad 2003, s. 121-123.

jeho uvedení v úplném znění muselo jít zřejmě na úkor vypuštění textů jiných. Do výběru se však našťastí dostala jiná vrcholná vizionářská díla jako *Visio Tnugdali*, *Visio Thurkilli* či vyprávění popisující pouť rytíře Oweina Očistcem sv. Patrika, jež bylo později inspirací pro *Jiříkovo vidění* kolující v různých verzích a jazycích.

Proklamovaná snaha „zaměřit se na ta vidění, která v naprosté většině případů dosud česky nevyšla“ (s. 248), nebyla uplatněna zcela důsledně. Kromě *Vidění Karla Tlustého* se český čtenář mohl již dříve aspoň zčásti seznámit např. s *Viděním svatého Fursea*, *Viděním Drythelmovým*, *Viděním Alberikovým*, *Viděním matky Guiberta z Nogentu* či s *Traktátem o Očistci sv. Patrika*, jejich absencí by však byla kniha výrazně ochuzena. Vedle problematického „*Vidění Walchelinova* může podobné rozpaky vzbuzovat i zařazení *Vidění jednoho mnicha*, a mají-li jednotlivé ukázky skutečně dokumentovat reprezentativní příklady středověké vizionářské tvorby, pak by se publikace patrně obešla bez strohé *Vidění jakési prosté ženy*.

*Visiones* nejsou psány nijak složitou latinou, což koresponduje s jejich využitím coby vhodného nástroje působení na prosté věřící, a tak jejich překlad nečinil zkušeným překladatelům potíže. Již po přečtení několika ukázek může čtenář vyvodit dva zásadní závěry o podobě zásvětí, jak se v jednotlivých viděních zrcadlí. Předně že myšlenka očistce (očistného místa) existovala v představách středověkého člověka mnohem dřív, než se jí dobrali scholastičtí učenci přelomu 12. a 13. století. Ukázkovým příkladem zde může být např. *Visio Drythelmi*. Zatímco J. Le Goff ve svém pátrání po zrození očistce, jež ztotožňuje s užitím slova *purgatorium*, důsledně dbá na rozlišení tohoto substantiva, které se podle závěrů jeho bádání neobjevuje před rokem 1170, a adjektiva *purgatorius*, Jana Zachová si v překladu *Vidění Thurkillova* počíná s oběma slovy vcelku volně a obě zaměňuje.<sup>3</sup> V případě tohoto vidění však zmíněná distinkce není až tak zásadní, neboť v edici, se kterou překladatelka pracovala a jež vychází z rukopisů z 13. a 14. století, najdeme při popisu očistce nejen výraz *ignis purgatorius*, ale i substantivum *purgatorium*.

Jiná situace však nastává v případě *Vidění Alberikova*, jež se nám dochovalo v jediném rukopisu sepsaném po roce 1137. Na první pohled jasnou závěrečnou pasáž 17. kapitoly *Tamdiu ibidem cruciantur, donec ... purgati li-*

<sup>3</sup> Tak např. spojení: *quidam ignis purgatorius permaximus* překládá jako: „jakýsi veliký očistný oheň“ (s. 207). O kousek dál však výraz: *in ignem purgatorium* v překladu J. Zachové zní: „do ohně očistce“ (s. 209).

*beram habeant transeundi pontis facultatem. Hoc autem insinuante apostolo purgatorii nomen habere cognovi* Magdalena Moravová překládá: „A [duše] jsou tam trýzněny tak dlouho, dokud se neočistí a nedostane se jim povolení projít přes most. Od apoštola jsem se dozvěděl, že ten most se nazývá Očistec.“ Kapitola však nese název *De flumine purgatorio*, a jak se zdá, v rukopisu v citované větě slovo *flumen* chybí. Překlad by pak tedy zněl: „A od apoštola jsem se dozvěděl, že ta řeka nese název očistná.“<sup>4</sup>

Druhým a pro někoho možná trochu překvapivým zjištěním bude to, že křesťanské zásvětí není ve světle vizionářských spisů jen systémem dvou, respektive tří míst, nýbrž že se jedná o změň různých všemožně uspořádaných prostor, mezi nimiž je mnohdy obtížné najít určitou návaznost. Zatímco čeština snad nemá synonymní výraz pro peklo, pohledem do překládaných originálů bychom zjistili, že latina je v tom směru mnohem bohatší. Výraz *infernus inferior*, jenž je označením pro jeho spodní část, pak každý z překladatelů formuloval po svém. Jana Zachová překládá toto spojení ve *Vidění Thurkillově* (s. 220) i *Vidění Tnugdalově* (s. 147) jako nejhlubší, případně jako nejnížší peklo (s. 146). Magdalena Moravová si počíná již volněji a větou: *Introducto igitur eo in inferno inferiori, ait angelus...* překládá: „Poté anděl vedl novice ještě hlouběji do podsvětí a pravil...“ (s. 167). Josef Förster pak tentýž obrat ve *Vidění Wenlockého mnicha* překládá jako „hlubina pekla“.<sup>5</sup>

Každý z překladů doplňuje bohatý poznámkový aparát a potěší i závěrečná obrazová příloha. Seznam pramenů a bibliografie pak odpovídá typu publikace. Kniha svým tématem jistě zaujme i širší veřejnost, protože však *visiones* představují zajímavou látku pro badatele z různých vědních disciplín, může tento výběr překladů docela dobře posloužit i odborníkům.

Jan Slíva (Brno)

<sup>4</sup> *Hoc autem insinuante apostolo purgatorii [fluminis] nomen habere cognovi*. Srv. J. LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 184. Stejně doplňuje text i P. G. SCHMIDT, jak je patrné z německého překladu této věty: P. G. SCHMIDT (ed.), *Visio Alberici, die Jenseitswanderung des neunjährigen Alberich in der vom Visionär um 1127 in Monte Cassino revidierten Fassung*. Stuttgart: Steiner, 1997, s. 185.

<sup>5</sup> Věta: *Sub illis autem puteis, adhuc in inferioribus et in imo profundo, quasi in inferno inferiori, audivit...* ve Försterově překladu zní: „Pod těmito jamami však ještě v nižších místech a v naprosté hlubině pekla zaslechl...“ (s. 66).

**PAVOL VALACHOVIČ, *Stručné dejiny starovekého Grécka*.**  
Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška 2012. 160 s.

Pri vyučovaní starovekých dejín na československých vysokých školách sa zhruba od polovice 20. storočia používali z ruštiny preložené príručky (napríklad ich marxistickému nádychu sú cenné i dnes vďaka ich faktografii a práci s prameňmi).<sup>1</sup> Od roku 1979 začala ruské príručky postupne vytlačovať známa česká syntéza kolektívu autorov pod vedením Jana Pečírku.<sup>2</sup> Slovenská strana tak nebola nútená a ani nepociťovala potrebu pripraviť súborné práce o politických, sociálnych, hospodárskych a kultúrnych dejinách staroveku. Situácia sa začala pozvoľna meniť po roku 1993. Na slovenské vysoké školy začalo prichádzať zvýšené množstvo študentov, pre ktorých bol nedostatok základných príručiek k štúdiu. Iná zahraničná literatúra (aj česká) sa na Slovensku objavovala ojedinele alebo nepostačovala na kvalitnú prípravu novej generácie. Jednotlivé historické pracoviská a ich pracovníci tak museli začať pre svojich študentov pripravovať nové študijné pomôcky a základné prehľady dejín. V prípade staroveku evidujeme už niekoľko pokusov o napísanie základných príručiek ku gréckym a rímskym dejinám,<sup>3</sup> no v konečnom hodnotení sa ukazuje, že súčasným potrebám univerzitného štúdia nevyhovujú.

Pavol Valachovič, docent na Katedre všeobecných dejín Univerzity Komenského v Bratislave, pripravil už v roku 2009 učebné texty k starovekému Rímu, ktoré s veľkou radosťou privítali nielen študenti, ale aj odborná verejnosť. Veď dopracovať sa k prakticky nedostupnej Pečirkovej učebnici si vyžadovalo priam nadľudské úsilie. V tom bude istotne súhlasiť každý, kto v rámci univerzitného štúdia musel absolvovať základné prednášky zo starovekých dejín. Valachovičova iniciatíva našla pochopenie na jeho materskom pracovisku a Katedra všeobecných dejín vytvorila novú edíciu učebných textov. V roku 2009 ju otvoril práve P. Valachovič textom *Stručné dejiny starovekého Ríma*, v nasledujúcom období pribudli ďalšie dve pomôcky o východnej Európe v stredoveku a stredovekom Balkáne. Recenzovaná publikácia predstavuje v poradí už štvrtý výstup z tejto edície v krátkom čase.

<sup>1</sup> MAŠKIN, Nikolaj Andrejevič. *Dějiny starověkého Říma*. Praha 1952; Sergejev, Vladimír Sergejevič. *Dějiny starověkého Řecka*. Praha 1952.

<sup>2</sup> PEČÍRKA, Jan a kol. *Dějiny pravěku a starověku I-II*, Praha 1979.

<sup>3</sup> ZUBÁČKA, Ida. *Kapitoly z dejín antického Grécka*. Nitra 1998; NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma*. Bratislava 2006.

Štruktúra recenzovanej práce je podobná ako v prípade predchádzajúcej pomôcky k dejinám starovekého Ríma. Po krátkom úvode približuje autor prírodné podmienky a etnické zloženie obyvateľstva starovekého Grécka. Pozornosť venuje aj základnej periodizácii gréckych dejín a charakterizuje jednotlivé obdobia. Výklad sa odvíja podľa nasledujúcich období: 1. *Neolit*, 2. *Bronzová doba*, 3. *Homérske obdobie*, 4. *Archaické obdobie*, 5. *Klasické obdobie*, 6. *Obdobie prechodných hegemonií*, 7. *Vstup Macedónie do gréckych dejín*, 8. *Obdobie vlády Alexandra Veľkého*, 9. *Obdobie helenistických štátov*, 10. *Obdobie rímskej nadvlády*. Keďže do vlastných dejín Grécka patrí aj obdobie pred rokom 1200 pred Kr., v texte sa venuje priestor aj minojskej, kykladskej a mykénskej civilizácii. Hlavný výklad sa koncentruje na základný vývoj a problémy jednotlivých období. Podrobne rozoberať jednotlivé časti publikácie nepovažujeme za nutné, pretože každý, kto sa vyzná v dejinách antických civilizácií, určite vie, čo môžu jednotlivé kapitoly obsahovať.

Oceňujeme pripojenie viacerých príloh k základnému textu. Modernému trendu zodpovedá zaradenie terminologického slovníka, ktorý pomáha študentom lepšie pochopiť výklad. Slovník obsahuje 28 základných historických pojmov viažucich sa ku gréckym starovekým dejinám. Nasleduje chronológia najdôležitejších udalostí gréckych dejín, ktorá zahŕňa obdobie rokov 2000 až 30 pred Kr., zoznam spartských kráľov a vládcov na území Pergamského kráľovstva (Attalovci), Egypta (Ptolemaiovci) a Sýrie (Seleukovci) po smrti Alexandra Veľkého. Na záver sa čitateľ môže inšpirovať súpisom odporúčanej literatúry, ktorá obsahuje predovšetkým domácu produkciu dostupnú v našich knižniciach. Okrem toho uvádza aj základné zahraničné historiografické diela, ktoré predstavujú základný fond odbornej literatúry k dejinám starovekého Grécka. Pri práci na tomto zozname sa autor dopustil menších prehreškov, keď v niektorých prípadoch neuviedol údaj o roku alebo mieste vydania, prípadne oba zároveň.

Keďže ide o vysokoškolskú syntézu, z vedeckého hľadiska sa v nej zásadne nenachádzajú sporné body. Autor podáva bežne známe fakty, všeobecne najviac akceptovateľné vysvetlenia historických javov a udalostí, s ktorými by málokto odborník diskutoval. Z didaktického hľadiska pôsobí učebnica solídne vďaka užitočným prílohám, premyslenej štruktúre, zvýrazneniu dôležitých slov a termínov a zohľadneniu súčasných univerzitných potrieb. Pri písaní textu zúžitkoval autor svoje dlhoročné pedagogické skúsenosti a spisovateľský talent. Jednoduchým, ale zároveň fundovaným spôsobom dokázal podať nielen základný obraz vývoja gréckych dejín, ale aj uľahčiť pochopenie príčin a dôsledkov jednotlivých udalostí.

V porovnaní s textom o Ríme pristúpil P. Valachovič v tomto prípade k niekoľkým vylepšeniam. Pozitívne hodnotíme skutočnosť, že v učebnici sa našlo miesto pre niekoľko ilustrácií, ktoré oživujú výklad. Najmä mapa na strane 10 pomáha študentom urobiť si predstavu o geografii starovekého Grécka. Rovnako pozitívne možno hodnotiť zaradenie niekoľkých úryvkov zo spisov antických historikov, ktorí písali o gréckych dejinách (Herodotos, Thukydidés, Plutarchos a pod.). Čitateľ má možnosť na jednej strane zoznámiť sa s ich priamym svedectvom, na druhej strane nimi autor dokladá svoje tvrdenia. Prostredníctvom úryvkov získava študent nielen základnú informáciu o antickej historiografii, ale aj usmernenie, akým smerom sa vydať v prípade záujmu rozšíriť si poznatky formou samostatného štúdia.

Zdá sa, že vydaním Valachovičových učebných textov sa situácia vo vyučovaní starovekých dejín na slovenských univerzitách obracia k lepšiemu, pretože čitateľ (alebo študent) dostáva k dispozícii moderný, široko dostupný a zároveň kvalitný základ k štúdiu. Na záver môžeme konštatovať, že zámer pripraviť základné príručky k starovekým dejinám sa konečne po viac ako 20 rokoch podarilo naplniť. Symbolizuje to len úvodné vykročenie na dlhú cestu, na ktorej čelíme ďalším výzvam. Tie predstavuje príprava ďalších študijných textov z oblasti antických dejín – reálií, náboženstva, topografie, historiografie a pod. Veríme, že na ich vydanie nebude potrebné čakať ďalšie dve decéniá.

*Tomáš Klokner (Bratislava)*